

Léteznek-e finnugor irodalomtudomány?

1. A Nemzetközi Finnugor Kongresszusok megszervezésével (1960 óta) a finnugrisztika (uralisztika) mintegy hivatalosan is, deklaráltan nemzetközi társadalomtudományi diszciplínává vált, amelyben a hagyományosan domináns nyelvtudomány mellett – a komplexitás jegyében és igényével – helyet kapott a polgárjogot nyert a néprajz, a történet-, sőt az irodalomtudomány is. A kongresszusok szervezői egyre inkább törekedtek arra, hogy olyan jelentős súlyú, összetett témát állítsanak a rendezvény központjába, amelyhez szervesen kapcsolódhat a maga mondandójával valamennyi finnugor tudományszak. Sajnos, törekvéseiket nem mindenben koronázta siker. Ez ideig például senki sem vállalkozott még a finnugrisztikába vonható tudományszakok modern szemléletű, teljességre törekvő rendszerezésére, a szerves kapcsolatok, összefüggések egyértelmű tisztázására.

Éppen ezért úgy hiszem, nem volt téves és erőltetett asszociáció az V. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson (Turku, Finnország, 1980) „A nyelv és a kultúra alkotásainak struktúrái az egybevetés és a fejlődés szempontjából” című fő témához az irodalomtudományi szekcióban a „kultúra alkotásai” közé az irodalmat is „odaérteni”. Talán nem melléfogás az irodalmak „fejlődéséről” s különösképp „egybevetéséről” éppen e központi kérdés kapcsán értekezni, hiszen az említett szakszavak, terminus technicusok a modern irodalomtudomány legalapvetőbb fogalomkészletének is megszokott tartozékai már.

Mindenekelőtt azonban föl kell tenni egy különösnek látszó (de többektől és többször is hangoztatott) kérdést: léteznek-e egyáltalán finnugor irodalmak; lehet-e szó irodalomtudományról a finnugrisztikában?

2. Azt talán senki sem vitatja, hogy bizonyos finnugor irodalmak – legalább külön-külön, önmagukban – léteznek, de egyesek már rögtön itt kétségbe is vonják a mintegy „mesterségesnek, művinek” ható finnugor jelző jogosultságát. A finn, az észti, a magyar irodalommal egymás közti (csupán nyelvrokonsági alapú) viszonyuktól függetlenül, külön-külön számol az egyetemes irodalomtudomány; Petőfi Sándor, Aleksis Kivi, Marie Under nevét (föltehetően) a világ számos táján ismerik, de e nevek viselői között semmiféle kapcsolatot nem gyanítanak. Újabban Johan Turi és Juvan Sesztalov nevére (ill. műveikre) is sokan fölfigyeltek, de lapp, ill. vogul mivoltuk legfeljebb csak egzotikus színező elemként vált (talán) érdekessé, közös finnugorságuk teljes homályban maradt. Lehetnének tehát nyugodtan eszkimók is, tűzföldi indiánok is, besorolásuk kritériuma nem nyelvi-etnikai hovatartozásuk, hanem – túl a nem lényegtelen esztétikai értéken – „borzongató neoprimitivizmusuk” és szigorú logikával meghatározott tipikusságuk.

3. Magának a finnugor irodalomtudománynak a létét sem lehetne tulajdonképpen kétségbe vonni, hiszen könyvtárnyi a magyar, a finn és az észti irodalomról írt monográfiák és tanulmányok tömege, polcokat töltenek meg a zürjén, a mordvin s a többi „kis” finnugor nép irodalmáról szóló munkák is. De ezen a ponton is sokak erőteljes ellenvetésével kell számolni. Milyen jogon nevezetnek finnugornak az említett „polcokon sorakozó

szakirodalom”? „Nem finnugor az – hangzik az érv –, hanem magyar, finn, mordvin – és így tovább.” S még hozzátennék: „Egy irodalom attól nem finnugor, hogy finnugor nyelven íródik (miként pl. nem minden latinul írott mű része a klasszikus római irodalomnak)”.

4. S ha végezetül sikerülne egy „pro” érvet is előkeresni, nevezetesen azt, hogy a turkui már az ötödik finnugor kongresszus volt, amely programjában helyet biztosított az irodalomtudománynak, tehát létező (s mi több: nemzetközi) diszciplína a finnugor irodalomtudomány – ez a körülmény a vitát távolról sem dönti el a „finnugor oldal” javára. Az eddigi kongresszusok irodalomtudományi tematikáját végignézve ugyanis ez a „bizonyíték” is gyöngének (+ formálisnak is) bizonyul. Mert – való igaz, hogy sok szó esett 1960 óta a finnugor nyelvű irodalmakról, de az előadások még egy-egy kongresszus keretein belül sem épültek össze szerves egységgé, nem válhattak a hagyományok (és előzmények) nélküli finnugrisztikai irodalomtudomány alapvetésévé. Részkérdésekről szóló előadások egymáshoz alig vagy egyáltalán nem kapcsolódó szervesen halmazát jelentették. (Kivételt képez az 1975-ös budapesti kongresszus két kiemelt irodalmi előadása. Köpeczi Béla¹ és Jean-Luc Moreau² fontos megnyilatkozásai azonban – lényegében – teljesen visszhangtalanok maradtak. A kapcsolódó kisszámú (6) hozzászólás³ sem vitte előre a finnugor irodalomtudomány ügyét. A szervezők ilyképp hiába adták meg a lehetőséget és a fórumot egy új tudományág kialakítására, e tudományág – nem az ő s nem az előadók hibájából – nem született meg. (Pontosabban: született ugyan valami, de az nem volt életképes.) Egy irodalomtudományi előadás egyébként – s ez az én véleményem is! – attól még nem válik „finnugorrá”, hogy finnugor kongresszuson hangzik el.

5. Vitatkozni nem arról kell, ami tény. Finnugor irodalmak – pontosabban fogalmazva: finnugor nyelvű irodalmak – természetesen léteznek, de közülük valójában csak a „nagyobbakat” ismeri valamennyire a világ. Az ún. „kicsik”-ről semmit sem tud. Mi több: a „kis” finnugor népek kultúráját és irodalmát a nagyobb finnugor népek művelt közönsége is csak kevésbé vagy egyáltalában nem ismeri (a magyarok inkább,⁴ a finnek és az észtek kevésbé). Egy közvélemény-kutatás e kérdéssel – több mint valószínű – szomorú eredménnyel zárulna, hisz a klasszikusnak számító, nyelvészeti finnugrisztika eredményei sem tudták még átlépni a szakma „gettó”-jának falait. S hány fal meredezik még magán a szakmán belül is! – A létezés tehát lényegében látens, önmagában való lét, a finnugor irodalmak többsége nincs jelen a nemzetközi kulturális élet vérkeringésében, fórumain, többségüket nem fordítják, nem tanulmányozzák rendszeresen és intenzíven a nagy nyelvek és a nagy népek köreiben.

Szerencsés kivételként és fontos körülményként említhető ugyanakkor, hogy a Szovjetunióban a legkisebb közösségek és nyelvek irodalmi is gyakran megszólalnak oroszul. Ezrek helyett így válhatnak milliók közkincsévé a legfontosabb alkotások. Érthető módon azonban itt sem a „finnugorság” (vagy a „törökség”, „paleoszibériaiság”) a meghatározó tényező, hanem az állandóan hangoztatott nemzetiségi mivolt, az ebből követ-

¹ *La science littéraire dans les études finno-ougriennes.*

² *Le rôle du folklore dans les littératures des peuples finno-ougriens.* (Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Pars I Bp., 1975)

³ In: Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Pars II. Bp., 1980.

⁴ *A finnugor népek irodalmának bibliográfiája.* Bp., 1975. összeállította: Jávor Jenő.

kező jogok, valamint a kiválasztásnál nem elhanyagolható „eszmei mondanivaló” és az esztétikai érték.

6. Ami a finnugor irodalmak kutatását illeti: a finnugor népekhez tartozó irodalomtudósok többsége általában csak saját nemzeti – nemzetiségi irodalmát vizsgálja; ha pedig hatást kutat, összehasonlít, viszonyít, a világ „nagyak” tartott irodalmait, egyetemes filozófiai, ill. stílusáramlatait veszi tekintetbe. Alig akadt és akad azonban közöttük olyan kutató, aki legalább két vagy három nyelvrokon nép irodalmát kellő mélységben ismerné, s ha van is ilyen, az illető főként a finn–ész–magyar háromszögben mozog – jórészt a kapcsolattörténet témájában (l. az eddigi kongresszusok irodalomtudományi előadásainak egy hányadát). A „kisebb” finnugor irodalmak bűvárai viszont többnyire önkörükben forognak, olyan alkotókról és művekről szólva, akiket és amelyeket nyelvük határain túl szerte a világban senki sem ismer. (Ilyen körülmények között komoly fórumon – ad absurdum – megeshetne olyan „tréfa” is, hogy nem létező író nem létező művét elemezné x finnugor nép y előadója, s imponáló apparátusú előadásához „általánosságban” még neves tudósok is hozzászólnának.) Ezek a kollégák viszonyító rendszerük elemeit, érvrendszerüket s példáikat neveltetésük és felkészültségük eredményeképp többnyire az orosz és a szovjet-orosz irodalomból merítik. A nem orosz nyelvű világirodalom általában többszörös áttétellel s ritkán bukkan föl szemhatárukon.

Ilyenképp a Brecht ész–és finn kapcsolatait tárgyaló német kutató és a M. Petrov jambikus verseléséről érkező votják tudós hozzávetőleg annyit foghat föl egymás fejtegetéseiből, mint amennyit egyáltalán megérthet pl. a dobpergés versi megjelenítéséről felolvasó tanzániai előadó az irodalma esetleges kaukázusi előzményeit taglaló baszk filológus referátumából.

7. A finnugor irodalmi kutatások kibontakozásának – az említetteken túl – van egy régebbi keletű, „hidegháborús”, politikai–ideológiai jellegű gátja is, amelyet „nyugatról” is, „keletről” is a legutóbbi időkig eredményesen építettek az értetlenség tégláiból. E gátra vagy falra a „nyugati oldalról” az abszolút tájékozatlanság biztosította általánosítás jegyében, fölényes és vállveregető modorban kifejtve ilyen konklúziók íródtak: a szovjet nemzetiségi irodalmak tulajdonképpen pseudo-irodalmak, rendelésre – művi úton jöttek létre, korszerűtlenek, s esztétikailag alacsony értékűek. A „keleti oldalra” az egy kalap alá vétel ideológiájától sugalltan ez került: a nyugati kollégák általában véve „burzsoá tudósok”, akik idealisztikus elméleti alapokon állnak, eleve ellenséges érülettel viseltetnek a szovjet nemzetiségi irodalmakkal szemben – s *horribile dictu* – nem hajlandók tudomásul venni a nagy tekintélyek és jelentős fórumok állásfoglalásait.

Mondani sem szükséges, hogy az ilyen sommás ítéletek, vádaskodások igazságtalanok, merevek – más szóval: dogmatikusak, s a higgadt, a kölcsönös megértéshez vezető párbeszéd megindulásának akadályai.

8. Az összehasonlító irodalomtudomány szaktekintélyei – már akik közülük egyáltalában megnyilatkoznak a finnugor irodalmak kérdésében (számuk elenyésző!) – eleve kétségbe vonják ezen irodalmak együttes kutatásának lehetőségeit.⁵ Fő tételük: a nyelvük rokonsága alapján az egymástól elszakadt, távol élő, más és más gazdasági, politikai és

⁵ J. DOLANSKY: *Das vergleichend-historische Studium der Literaturen Osteuropas*. (In: *La littérature comparée en Europe Orientale*. Budapest, 1963)

kulturális környezetbe került népek szintben, súlyban, arculatban eltérő irodalmi nem vethetők össze. Ezek a kollégák általában imponáló világirodalmi tájékozottsággal s lenyűgöző elméleti felkészültséggel nyilatkoznak – csupán a finnugor irodalmakat nem ismerik, ill. ezek közül helytel-közzel egy-egy nagyobb. S itt feltehető a következő kérdés: a finn, a karjalai, az észt, a lív és a lapp irodalom között – a közeli nyelvrokonságtól teljesen eltekintve – nem mutatható-e ki legalább annyi szoros és jelentős kapcsolat, mint a kelet-európainak minősített albán és litván,⁶ vagy akár a magyar és ukrán irodalom között? Nem köti-e legalább annyi történeti, kultúrtörténeti és egyéb „areát meghatározó és jellemző” szál is össze, mondjuk, a cseremis és a votják vagy az osztják és a nyenyec irodalmat (függetlenül a nyelvrokonságtól!), mint a bolgárt és a csehet, vagy a szlovént és a szlovákot (amelyek ugyan szintén rokonok nyelvben, de nem teljesen azonos földrajzi zónák lakói)? Nagyobb felelősséggel – s főként felkészültséggel – kell tehát nyilatkozni a még oly kicsiny finnugor népek irodalmáról is. A feltett irodalmi kapcsolatok közöttük ugyanis távolról sem csupán a nyelvrokonságon alapulnak (s ha emlegetődik is a nyelvrokonság, az éppenséggel nem zárja ki más összefüggések és kapcsolatok egyidejű meglétét).

9. Az imént kifejtettekkel az érdekelt szovjet filológusok közül is sokan tisztában vannak. Örömdetesen bizonyítják ezt a Szovjetunióban megrendezett finnugor konferenciák, amelyeknek rendezvényről rendezvényre növekvő számú irodalomtudományi előadásai immár a tipológiai, az areális és az eszmetörténeti aspektusokkal is számolnak. Sajnos, ezekről az eredményekről csak elvétve, véletlenül értesülhetünk, mivel az említett értekezletek zártkörűek, külföldiek részvétele nélkül zajlanak le. A tézisek s a (ritkán) közreadott anyagok is alig hozzáférhetők. A finnugor irodalomtudomány előre lépésének a szovjet publikációk hiánya az egyik legkomolyabb akadálya!

10. A legbonyolultabbnak az a feladat mutatkozik, hogy a magyar irodalmat is bekapcsoljuk a finnugor irodalmak szervesen összeépülő, s nem csupán nyelvrokonsági alapon összegereblyézett együttesébe, alakulgató összképébe. E kis vitacikk keretében nincs lehetőség annak az igazolására, miszerint a magyar irodalom túl azon, hogy jellegzetesen ún. „kelet-európai” („kelet-közép-európai”) „képződmény”, s ezer és ezer szállal kötődik a nyugati „nagy” irodalmakhoz, kultúrákhoz, egy jelentős vonulatában – az őstörténet és a nyelvrokonság vonzásában – egyben a finnugor irodalmaknak is tagja (kötődése tehát más jellegű, típusú, mint – egymás közt – a többieké). A szervesnek – folyamatosnak – tartható ún. ősköltészeti összefüggésekre⁷ sincs mód itt kitérni.

A Dugonics Andrástól Juhász Ferencig ívelő sort lehetne nevekkal jellemezni és dokumentálni, a magyar Kodolányi és a vogul Sesztalov egymásra rímelő Juliánusz-felfogásáról lehetne megemlékezni, négy teljes magyar *Kalevala* hatásáról kellene elmélkedni, Kodály és Bartók finnugor érdeklődéséről illene szólni a felvetett kérdés kapcsán. (A még oly rövid fejtegetések is túlnőnének azonban a problémafeltáró, polemikus műfaj kereteit. A téma egyébként is olyan fontos, érdekes és izgalmas, hogy monografikus feldolgozást érdemel.)

⁶ BOJTÁR ENDRE: *A kelet-európai jelvilágosodás*. (Valóság, XX. [1977], 12. sz.)

⁷ VARGYAS LAJOS: *Honfoglalás előtti, keleti elemek a magyar folklórban*. (Történelmi Szemle, 1977)

11. Csupán futó, de igen jellegzetes példaként két konkrét filológiai utalást mégis teszünk itt – mintegy pihenőként az elméleti és általános fejtegetések dzsungeljében. Tudtommal ez ideig senki sem írta még meg, hogy József Attila sokat idézett „Altató”-jának „kis Balázs”-a, aki álmában – többek között – „vadakat terelő juhász”, ebben a kis képen a *Kalevala* lázadó hőseivel, Kullervóval azonos. (Képes Géza kitűnő tanulmányában sem esik e kérdésről szó.⁸) Nem vált még az irodalomtudomány adatává és példájává az a hatás sem, amelyet Vörösmarty *Szózat*-a gyakorolt a svéd nyelvű finn költő, J. Runeberg, ill. a Runeberget finnül megszólaltató O. Manninen révén és közvetítésével a lívek egyetlen ismert költője, Karl Stalte-ra (a lív „nemzeti dal” szerzőjére). (A kutatás csupán a Vörösmarty–Runeberg-kapcsolat fölismeréséig jutott el több ízben is, legutóbb T. Lyy tanulmányában.⁹)

12. Ezek után meg lehet kísérelni néhány tanulság levonását. Mindenekelőtt meg kellene szüntetni a finnugor irodalmak kutatóinak tevékenységében az alkalmyszerűséget, a rögtönzést. Arra kellene törekedniük, hogy alaposabban ismerjék egymás munkáját, s igénybe véve más finnugor diszciplínák segítségét is, kössenek beható ismeretséget több finnugor nyelvű irodalommal és „kulturális alkotással”. Közös platformot kell találni kutatásukhoz, „fejlődésük” megismeréséhez, „egybevetésük” szempontjaihoz, azaz a munka elvi, elméleti, tematikai megalapozásához. Igen hasznos volna, ha találkoznának olykor függetlenül a finnugor kongresszusok torlódó eseményeitől egymás intimebb, szakmaibb, vitatkozó, de baráti társaságában is – esetleg egy finnugor irodalomtudományi szimpózium keretei között. Így egymásra találnának az elszigetelten dolgozó, magányos kutatók, egy-egy ember hobbinak látszó búvárkodása egy közösség munkájának, érdeklődésének tárgyává változva mintegy átlényegülne, értelmet és megbecsülést nyerne. Azt azonban sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy az irodalmi kutatások nem lehetnek függetlenek, nem szakadhatnak el teljesen a többi, hagyományosnak is nevezhető finnugor diszciplínától. A nyelv, a folklór és a történelem koordinátái határozzák meg az irodalmi kutatások helyét és értékét is.

13. A nyelvészek közreműködése nélkül elképzelhetetlen pl. az „irodalmi nyelv”, az „irodalom nyelve” és az „írásbeliség” címszavakban rejlő nehéz és kényes kérdések szakszerű megközelítése és megoldása. Közreműködésük nélkül aligha lehet tovább lépni a verstan (ritmika, versformák) és a stilisztika egzakt vizsgálatában.

A folklór alapos ismerete és a folkloristák szakmai segítsége éppúgy létfeltétele a folklór alapú kis finnugor irodalmak eredményes kutatásának, miként a történészekről várt fokozott támogatás is, hisz a történeti tematika szintén meghatározó vonulat az említett irodalmakban. Az irodalomtudomány a finnugrisztikában tehát csak komplex

⁸ *A Kalevala és a magyar irodalom.* (In: uő: Az idő körvonalai. Bp., 1976)

⁹ Vörösmarty *Szózat*-a és Runeberg *Hazánk*-ja (in: *A vízimadarak népe.* Bp., 1975). (Kéziratomat már lezártam, amikor véletlenül kezembe került az évkönyvszerű *Heimotyö* című kiadvány negyedik száma 1940–1941-ből. A ritka és kevésbé ismert forrás egyik legérdekesebb tanulmányát CSEKEY ISTVÁN írta – finnül – „A százéves Szózat és hatása külföldön” címen. Az említett hatás „fölfedezője” – miként e fontos írásból kiderült – ő s nem én. Észrevételemet abban is pontosítja, hogy a lív himnusz előzményét nem Manninen fordításában, hanem az észti J. W. Jannsen átültetésében látja, aki még 1869-ben Runeberg svéd nyelvű *Vart land*-ját szólaltatta meg anyanyelvén. Ez a tolmácsolás azonos a két világháború közötti észti himnusz szövegével.)

szemlélettel képzelhető el, és csak így művelhető eredményesen. A komplexitás itt – szükségszerűség!

14. A finnugor irodalmak kutatójának azonban egy ténnyt – minden bizonnyal a legfontosabbat – semmiképpen sem szabad szem elől tévesztenie! Az irodalomnak (az irodalom szónak is) egészen más a jelentése, jelentősége, szerepe és értékelése a kis etnikumok és nyelvek körében, mint a nagy nyelvek – nemzetek esetében. Az angol, az orosz, a francia, a német, az olasz, a spanyol, az arab, az ind, a kínai irodalom legértékesebb része tkp. maga a világirodalom – s ez az említettek esetében magától értetődő, természetes dolog, szerzett jog. Ugyanakkor ezen népek számára egészen más kategória az irodalom, a „kicsikétől” különböző a jelentése – önmagában vett esztétikum, magasrendű szórakoztatás, hatalmas anyagi és szellemi gazdaságból kinőtt csúcsteljesítmények sora. Esetükben semmiképp sincs azonban sorsdöntő, sorsfordító, társadalomformáló, politikahelyettesítő, sőt politikai szerepe, (szinte egyedüli) lét-, nyelv-, hagyományfenntartó és önigazoló feladata sem – mint a kis és még kisebb nemzetek, népek, nemzetiségek majd mindegyikénél. (Az is közismert, milyen roppant nehéz s kétséges „vállalkozás”, küzdelem befogadtatni a világirodalomba a kis irodalmak legkiemelkedőbb alkotóit, valóban világirodalmi rangú műveit. Lásd pl. elfogultságmentesen akár a magyar Petőfi, József Attila, vagy a finn Kivi és Eino Leino fogadtatását és „fordításait-ferdítéseit” szerte a nagyvilágban!)

Az ún. „magas irodalmiság”, a „szellemi izgalmak, kalandok, mélységek” keresésekor sohase feledkezzék meg pl. arról a finnugor irodalmak kutatója, hogy a földhöz, a levegőhöz, a vízhez, az erdőhöz, a természethez, az anyanyelvhez, az ősök szokásaihoz és a múlthoz ragaszkodás egyáltalában nem meghaladott, unalmas XIX. századi rekvizitum, hanem élve élő, fájó, fenyegető, valós témaegyüttes, XX. század végi történeti valóság – miként ezt pl. a lapp Paulus Utsi és Kirsti Paltto egyébként esztétikailag is igen színvonalas, megrendítő alkotásai is igazolják. Ez az irodalom (az ilyen irodalom) olykor segélykiáltás, palackposta egy süllyedő világból, eltűnő és már soha meg nem ismerhető s pótolhatatlan kultúrák és nyelvek testamentuma.

15. A finnugor irodalmak tehát nyilvánvalóan – és mégis – léteznek, s nem csupán nyelvrokonsági alapon vonhatók és vonandók össze. Következésképp finnugor irodalomtudomány is létezik, csak éretlenül, értetlenül, töredezetten és szervezetlenül. Hogy a *létezés* szó teljes értelmet nyerjen a finnugor irodalmak és a finnugor irodalomtudomány szféráiban is, tervszerű munkának, megkomponáltságnak és összefogottságnak kell fölváltania a tudományszak rövid és öntudatlan előéletének bátortalan kezdeményezéseit, improvizatív megnyilatkozásait.

Több nyelven is megjelent cikk. Aktualitását azért nem vesztette el, mert egyre-másra lépnek fel újabb vitatkozó szkeptikusok e diszciplína létjogosultságával kapcsolatban. Az itt következő további írások közül több is szorosan kapcsolódik a felvetett kérdéshez, s reményeim szerint a létezését bizonyítják.